

Mens en Wereld

Amsterdam heeft weer een Randenbroekbijeenkomst achter de rug, waar de werkers, want daar was het voor, met genoeg op kunnen terugzien. 't Is een plezierig oord, dat landhuis met het park eromheen en ik kan me voorstellen, dat 'Randenbroek' een begrip is geworden in onze kringen.

De federatie had twee sprekers uitgenodigd: Hella Haasse, die ons zou vertellen hoe een roman tot stand komt, en prof. Thoenes, die na een kort inleidend woord van voorzitter Holtland, de middag opende met: 'De gezapigheid van ons vaderlandse humanisme.'

De heer Thoenes waart, overigens met aarzeling en tegenzin, al enige tijd rond met onze gezapigheid, eerst in Rekenschap, later in Mens en Wereld en hij begon dan ook met ons uitvoerig uit te leggen, hoe het allemaal gekomen was. Hij deed het boeiend en geestig. Als voorbeeld van gezapigheid schetste hij vervolgens: koeien, die in een weiland staan te herkauwen. Met het humanisme aldus in de agrarische sector getrokken, is het natuurlijk een lachertje om daarna prof. v. Praag te citeren met: 'Wij humanisten zijn onruststokers.' Ik vraag me af, of dit wel helemaal fair is. Wat we nu zijn, dat we meetellen en 'mogen meedoen', dat hebben we toch waarachtig niet allemaal bij elkaar herkauwd. Daar is jarenlang voor gevochten en soms ten koste van gezondheid en gezinsleven. Nu ging het betoog van de heer Thoenes, dat, voor zover ik het kan beoordelen, bijzonder intelligent in elkaar zat, niet over het humanisme alleen, maar meer in het algemeen over ons volkskarakter, dat in vergelijking met anderen gezapig is. Dat zal wel zo zijn, ik weet er niet zoveel van, maar ik heb me onlangs wel heel erg verwonderd over de trammelant in Engeland over het afschaffen van de doodstraf. Ja, misschien zijn wij er te gezapig voor om iemand op te hangen, dat kan ook nog, maar anders zou ik zeggen, dat zijn problemen, die wij al lang vergeten zijn. 't Kan zijn, dat dit er helemaal naast is, 't doet er ook niet zoveel toe, 't schoot me zomaar te binnen.

Veel belangrijker en opmerkelijker is het, dat er in het H.V., dat in zijn bijna twintigjarig bestaan al zoveel bereikt heeft, een discussie op gang komt, van: 'Mensen, doen we wel genoeg; doen we het wel goed; gaan we wel de goede kant op; laten we toch vooral niet inslapen.' Dat is op zichzelf al een stimulans om wakker te blijven. Alleen is het me op Randenbroek niet helemaal duidelijk geworden, of ik nu moet ophouden met herkauwen of ermee moet doorgaan of iets anders moet gaan doen. Een kwellende onzekerheid.

Mag ik Hella Haasse nog even tot de volgende keer bewaren?

Geloof en ongeloof

De rooms-katholieke 'St. Willibrord Vereniging' riep een commissie in het leven, bestaande uit prof. B. Delfgaauw, dr. N. G. M. van Doornik, drs. D. de Lange, mej. drs. D. van Sonsbeek en dr. J. Weima om de problematiek van het ongeloof te bestuderen. Het uitvoerige rapport is op 8 september verschenen in het twee-maandelijks tijdschrift 'Kerk in ontmoeting'.

De redacteur van het rapport, drs. De Lange, schrijft in een toelichting, dat de samenstellers zich goed bewust zijn van het feit dat dit een aarzelend begin is om een visie te krijgen op het vraagstuk en hij drukt er zijn spijt over uit, dat de stemmen van 'niet-christelijke, niet godsdienstige' mensen bij de bespreking ontbroken hebben. Dat zij niet aan het woord kwamen vindt zijn oorzaak in de omstandigheid, dat het rapport moest verschijnen vóór het begin van de vierde conciliezzitting in Rome.

Het is inderdaad wel een bezwaar te noemen, dat bij de bespreking van zaken van geloof en ongeloof 'de andere' zijde niet uitgenodigd is. Het zou ook een wat vreemde indruk hebben gewekt als uitsluitend humanisten een rapport zouden samenstellen over geloof en ongeloof, zonder de bijdragen van gelovige christenen. Dat mag en dat kan natuurlijk, deze eenzijdigheid, maar het gaat ten koste van de echte dialoog, waarop de samenstellers zeggen zoveel prijs te stellen. Niettemin is het rapport ruim van opzet, bescheiden van toon, verdraagzaam, en treffende formuleringen komen er veelvuldig in voor.

In het eerste hoofdstuk worden de oorzaken opgesomd van het ontstaan van het atheïsme; de opkomst van het godsdienstig pluralisme (de reformatie als kernpunt), de conservatieve houding van de kerk(en) ten opzichte van nieuwe politieke, wetenschappelijke en sociale ontwikkelingen, de opkomst van de sociale bewustwording, zich voltrekend tegen de wil der kerk(en) en tenslotte het moderne patroon van de samenleving, waarbinnen velen aan God of godsdienst geen plaats meer kunnen geven. Hierbij mag opgemerkt worden, dat wat als onderscheiden oorzaken wordt vermeld niet alle onderscheiden zijn en dat wat oorzaken genoemd worden voor een deel feitelijke con-

stateringen zijn. Het is natuurlijk een humanistische gedachte — maar die mag een humanist toch hebben — dat het christelijk geloof, geïnstitutionaliseerd in kerken, een historisch verschijnsel is, met een begin, opkomst, bloei en achteruitgang en dat b.v. de klassieke oudheid waarden heeft gekend, die door hebben gewerkt tot op heden. Deze ondergrond van de beschouwing is niet uitgekomen in het rapport.

Onder geloof verstaan de samenstellers 'een laatste totale beslissing, die de zingeving van wereld en leven betreft, waarbij ons gehele mens-zijn betrokken is.' Zo kan gesproken worden van godsdienstig geloof en van humanistisch geloof. Ongeloof is dan volgens de samenstellers 'de weigering om een als juist geziene overtuiging te aanvaarden.' Nu mag dit een diepzinnige definitie lijken, waarover een interessante discussie mogelijk is, maar men is dan toch wel erg ver verwijderd van de definitie(s) die eeuwen en eeuwen gegolden hebben: die van het geloof in God en in Christus als Gods zoon. En wie zich, in de definitie van het rapport, ongelovigen mogen noemen, dat is bepaald niet helder, tenminste niet voor de schrijver van dit artikel. Het komt mij wel eens voor dat de 'progressieve' christenen van onze tijd zoveel 'schuld' bekennen, zich zozeer uitputten om in de wereld te staan, zoveel humanistische elementen willen opnemen, dat zij zich a.h.w. schamen om voor hun godsdienstig geloof uit te komen. Hiermede is de werkelijke dialoog niet gebaat.

De redactie van Mens en Wereld zal zeker terugkomen op het rapport van 'St. Willibrord'. Dit waren enkele opmerkingen bij een opwekking om van dit geschrift kennis te nemen, in een tijd waarin christengelovigen zich ernstig bezinnen op de grondslagen van het geloof.

B.

Door een vergissing is de naam van de schrijver van het artikel 'De waardigheid der bisschoppen en de menselijke waardigheid' (M. en W. van 18 september) niet vermeld. De auteur ervan is prof. dr. J. P. van Praag.

**Uitgave van het Humanistisch Verbond - Verschijnt om de veertien dagen
20e jaargang no 18 - 2 oktober 1965**

Kritisch allerlei

door R. de la Rie

IN DE TIJD-DE MAASBODE heeft een interessant stuk gestaan over het feit dat 'Zweden debat-teert over nieuwe moraal'. Interessant om twee redenen en wel in de eerste plaats om wat erin staat over de invloed van de kerk in dat land:

'Sedert een jaar of vijftien is in dit land een uitgebreid debat gaande over 'nieuwe morele normen'. Lars Gustafsson merkt hierbij op, dat de vertegenwoordigers van het christendom gedurende het laatste decennium in dit debat geen rol van betekenis meer hebben gespeeld. Het is hier wel de plaats iets te zeggen over de positie van de kerken in Zweden. Alle Zweden worden geacht lid te zijn van de Staatskerk, tenzij hun ouders geen lid zijn van deze kerk of wanneer zij te kennen geven, dat zij niet tot de Staatskerk willen behoren. Toen de wet van 1951, die de godsdienstvrijheid bracht, de mogelijkheid opende de Staatskerk te verlaten, is daarvan door nog niet één procent van de bevolking gebruik gemaakt. Dat lijkt op een sterke binding te duiden. Kenners van Zweden houden het er echter op, dat men het in feite niet de moeite waard vond uit de Staatskerk te treden. (...) Voor een groeiend aantal Zweden blijft het kerkbezoek beperkt tot de hoogtijdagen van het leven. (...) Het feitelijke gezag van de Zweedse Staatskerk is - mede als gevolg van de tegenstellingen die zich binnen deze kerk voordoen - gering. (...) De katholieke kerk neemt in Zweden een uiterst bescheiden plaats in. Dit is geen nieuws, maar het juiste cijfer wordt nog wel eens vergeten: nog geen half procent van de bevolking is katholiek. Van katholieke zijde hoorde ik opmerken, dat hetatholicisme voor menige Zweed even vreemd is als bij voorbeeld het boeddhisme. Nog pijnlijker vindt men het, dat eeuwenoude kwalijke veronderstellingen over de aard van hetatholicisme in Zweden een taai leven leiden.'

IN DE TWEEDE plaats is het stuk in De Tijd-De Maasbode interessant om wat het zegt over dat debat over een nieuwe moraal, bij voorbeeld:

'De jongste discussie over de positie van de vrouw heeft (...) een lange voorgeschiedenis; men zet thans een nieuwe stap voorwaarts op de weg naar de volledige eliminering van de verschillen in de behandeling van de seksen. (...) Het is vooral de schrijfster Eva Moberg die deze gedachte (...) heeft uitgewerkt. We weten waarschijnlijk zelf niet, hoe diep geworteld de opvatting is, dat de vrouw de dienaar van het menselijk geslacht dient te zijn, zo zegt zij. De gedachte dat de vrouw de eerst aangewezen is om voor het

huishouden te zorgen en de kinderen op te voeden, berust op een conventionele verdeling van de taken tussen de twee seksen. Als een vrouw in de genoemde taken geen zin heeft, dan beschouwt men zulks als onnatuurlijk. De vrijheid van de man om vooruit te komen in de maatschappij en zijn persoonlijkheid te ontwikkelen wordt verworven ten koste van de vrouw, die thuis moet blijven. (...) Eva Moberg pleit voor radicale veranderingen in de maatschappij. De aanwezigheid van de moeder bij het kind is noodzakelijk gedurende de eerste drie levensjaren. (...) Als het kind drie jaar is, dienen de taken tussen de ouders echter verdeeld te worden. Dit betekent, dat vooral in de tijd tussen het derde levensjaar en de intrede van het kind op school zowel de man als de vrouw part-time werk moeten kunnen verrichten.'

Nu kan men over het opgeworpen probleem denken zoals men wil, maar de reactie van De Tijd-De Maasbode is in hoge mate onthullend. Het artikel gaat namelijk zonder enige overgang over tot seksuele vraagstukken en de losbandigheid van de jeugd, zich uitend op seksueel gebied en in bendevorming. Om dan te besluiten, 'Hoe stelt men zich de oplossing van dit probleem voor, wanneer (...) theorieën zoals die van (...) Eva Moberg in de Zweedse ideënwereeld kennelijk een rol van betekenis spelen?' De krant houdt het liever op de eeuwenlang beproefde theorieën van de kerk blijkbaar. Misschien wordt het daardoor begrijpelijker waarom die in een land dat naar werkelijke oplossingen zoekt, geen rol meer speelt in het debat...

EEN LEZER uit Amsterdam stuurt mij twee knipsels uit Rotterdamse kranten over het fraaie partijtje catch-as-catch-can dat ten tijde van de 'voetbal'wedstrijd tussen Feijenoord en Real Madrid in de Rotterdamse 'kuip' heeft plaatsgevonden. 'Na afloop van de wedstrijd,' lezen we dan in het Algemeen Dagblad, 'gaven de hoge bezoekers op de eretribune het volgende commentaar: Prins Bernhard zei: 'Jammer van dat slot. Het werd veel en veel te hard'. En zijn aanstaande schoonzoon Claus von Amsberg: 'Dat waren wel daden!' Prinses Beatrix drukte zich, zoals de krant erbij vermeldt, stralend, meer in tienertermen uit: 'Geweldig, geweldig, geweldig, geweldig!' Minister Vrolijk merkte daarentegen op: 'Dit was geen sport meer. Ongelooflijk nare sensatie', en zijn collega Samkalden: 'Hier heb ik geen woorden voor.' En wat lezen we in de N.R.C. van diezelfde dag? Dat de koninklijke bezoekers 'nog geruime tijd de gasten van Feijenoord' waren en

'zich geruime tijd zeer geïnteresseerd met de bestuursleden en spelers van Feijenoord over de emotionele wedstrijd' onderhielden. En voor het geval u nu denkt, dat die harde woorden over de sportverdwazing en -ontaarding ook daar gevallen zijn: 'Ook de ministers Biesheuvel, Vrolijk en Samkalden deelden in de belangstelling voor de wedstrijd en voor het geanimeerde samenzijn daarna.'

'DE NATIONALE Christen-Ofderofficieren-Vereeniging heeft zich tot de synodes van de Nederlandse kerken gericht met het verzoek te wijzen op de gevaren van het humanisme, in het bijzonder de humanistische geestelijke verzorging van de militairen. (...) De brief vraagt de plaatselijke kerken te verzoeken in het categetisch onderwijs de jonge mensen te wijzen op het gevaar van meedoen. Tevens wordt verzocht de plaatselijke kerken en gemeenten te vragen de jonge mensen die onder dienst gaan er op te wijzen, dat zij zich niet moeten inlaten met het humanisme en alles wat van die zijde wordt geboden. Gewezen zou kunnen worden, zo zegt de brief, 'op de schande dat in een recent verleden ook protestants-christelijke militairen door hun goedbedoelde solidariteit eraan hebben meegeewerkt dat een enquête om humanistische raadslieden in de krijgsmacht te krijgen slaagde, dat ook leden van protestants-christelijke kerken de humanistische tehuizen voor militairen bezoeken en daardoor de schijn van noodzakelijkheid van deze huizen vergroten.' Ik neem dit berichtje, uit het Friesch Dagblad, maar op, om u erop te wijzen, dat zulke mensen ook nog bestaan, zij het gelukkig nog maar weinig. Niet om erop in te gaan, want tegen zulke mensen valt niet te praten, laat staan met hen.

VERMOEDELIIK zien zij, net als majoor-legeraalmoezener J. H.

Leusink van het NATO-hoofdkwartier Mönchengladbach-Rheindahlen, de militaire dienst als een zuiver christelijke aangelegenheid. Ter gelegenheid van het tweede lustrum van het Korps Mobiele Colonnies schrijft tenminste deze priester in het blad van deze legerafdeling: 'De kerngedachte van de M.C. is oer-christelijk: wel-doende rond te gaan. Het Korps mobiele colonnes betekent een flink stuk militair geïntegreerd christendom. Men moet het slechts ontdekken.' En wij maar denken, dat het leger er was als een bittere noodzaak. Welnee, het is 'oer-christelijk'!

TILBURG is de woonplaats van een lezer die mij een knipsel stuurt uit Het Nieuwsblad van het Zuiden over de huldiging van een onderwijzer, die 25 jaar werkzaam was geweest aan de openbare lagere school in Tilburg waarvan hij de laatste zeven jaar hoofd was. Behalve de bij zo'n gelegenheid gebruikelijke toespraken was er ook een van pastoor F. van Esch. Die 'uite veel waardering voor het werk van de jubilerende onderwijzer, die blijk had gegeven zijn taak zeer ruim op te vatten. Pastoor Van Esch zei ook, dat hij het openbaar onderwijs zoals het aan de school in de Korte Schuifstraat wordt gegeven, minstens gelijkwaardig beschouwde aan dat van de bijzondere scholen.' Wie nu met mij het verdraagzame onderwijs aan een openbare school vanzelfsprekend van meer waarde acht dan het bijzondere, zal even verbaasd zijn over deze waardering. Welnu, de verklaring ervoor ligt in hetzelfde stukje besloten: 'De feestdag werd geopend met een h. mis, die door kapelaan A. Pollen van de Noordhoek voor een klein, intiem gezelschap op de school werd opgedragen.' Een mis op de enige openbare lagere school die Tilburg telt! Het is toch werkelijk geen wonder, dat er in het Zuiden nogal wat mensen van dit soort 'openbaarheid' niet zijn gediend.

Waar jij zegt: God
daar zeg ik: ik weet het niet
en eigenlijk is dat hetzelfde
want beiden kennen we
de grens van ons begrijpen.

Maar als jij zegt: God
en ik: ik weet het niet.
dan weet jij je beschermd
en ik voel me verlaten
aan de grens van ons begrijpen.

Maar mocht je ooit beseffen
wat je niet begrijpt van God
en duizelen van de diepten
van je eigen geloof
ontdaan van de gewoonte,
geef me dan je hand
zodat ik je kan steunen
want dan ben ik niet zo bang als jij.

IDA MEEUWSE

In memoriam Albert Schweitzer

UIT allerlei berichten, die direct na de dood van die bijzondere man Albert Schweitzer de ronde deden, valt af te leiden dat het vermoeden van de laatste jaren als zouden spanningen in Gabon tot liquidatie van 'Lambarene' kunnen leiden, niet ongegrond was. Albert Schweitzer was een monument geworden, zijn ziekenhuis behoorde al geruime tijd tot de geschiedenis. Het nieuwe Afrika, met name de regering van Gabon, zal er aan voorbij gaan.

Bij de dood van Albert Schweitzer past het ons de gigantische kwaliteiten van deze mens zo veel als doenlijk is te omschrijven, waardoor tevens enige verklaring kan ontstaan voor de weergaloze mythe die rondom deze figuur is gegroeid. Hij werd op 14 januari 1875 in de Boven-Elzas geboren als zoon van een Evangelisch predikant. Het is niet van bijkomstige aard dat hij zijn jeugd jaren heeft doorgebracht als predikantszoon in die typische roomse streek. Op 18 jarige leeftijd vertrekt hij naar de universiteit in Straatsburg om theologie en filosofie te studeren. Bovendien wil hij er muziek-theorie opdoen en zijn orgelspel vervolmaken.

En dan komt die tijd van onvoorstelbaar hard en degelijk werken. Al in het begin van zijn theologische studie groeit bij hem een aparte opvatting omtrent de Avondmaalsviering. Hij kon zich niet verenigen met de geldende opinie en meende dat het bevel tot de herhaling van het Avondmaal niet van Jezus kon zijn uitgegaan – die het Godsrijk nabij achtte – maar dat de stereotype viering een initiatief van de Jongeren was geweest. Het is duidelijk dat deze these slechts een spoor was van een wijdvertakte overtuiging der grondslagen van het Christendom die Schweitzer geleidelijk in onderscheid met de heersende theologie begon te vormen. Doch deze studie was maar een enkel punt van zijn aandacht. Tegelijkertijd was hij druk doende met zijn orgelspel. Hij deed het grondig. Hij studeerde orgel bij Widor, piano bij J. Philipp en aanslag bij de geniale Marie Jaëll. Bij dit laatste nam hij de physiologie van vinger, hand en arm zo intens in zich op dat hij er later tijdens zijn medische studie specialisten mee te lijf kon. Tevens bereidde hij zijn theologische proefschrift voor, een studie over de godsdienst-filosofie van Kant. In 1899 verscheen het boek dat 325 bladzijden telde. In juli promoveerde hij en op 1 december aanvaardde hij het predik-ambt in de St. Nicolaïkerk.

Kort hierna verschenen twee boeken van zijn hand het ene over 'Het Avondmaalsprobleem' en het andere: 'Het messiaanse en lijdens-geheim'. In 1902 werd hij naast al zijn andere bezigheden nog privatdocent aan de universiteit van Straatsburg.

Omstreeks deze tijd kwam er een nieuw doel bij, namelijk een grondige oriëntatie op Joh. Seb. Bach. Een voornemen om een populair boekje over deze klassieke componist te schrijven groeide tot een enorme onderneming – eerstens tot de uitgave van een grote biografische studie, eerst in het Frans (1905): 'J. S. Bach, le musicien poète' (455 blz.), later in het Duits (1908) met 844 bladzijden. Enkele jaren later zou hij het gigantische werk opnemen om de volledige werken van Bach tekstkritisch uit te geven.

MAAR dit is niet alles. Zijn krachten reikten nog verder. In 1905 nam hij het besluit om medicijnen te gaan studeren. Al heel lang liep hij onbevredigd rond. Zoals hij het zelf zegt: 'Het kwam mij onbegrijpelijk voor, dat ik, ter-

wijl ik zoveel mensen om mij heen met leed en zorg zag kampen, een gelukkig leven leiden mocht.' Van zijn schooltijd af had het hem voor de ogen gezweefd dat hij iets moest doen om die zegen van vrijheid, gezondheid en materiële onbekommerdheid te vergoeden. 'Op een stralende zomermorgen toen ik – ik was toen 21 jaar – in de Pinkstervakantie te Günsbach ontwaakte, overviel mij de gedachte, dat ik dit geluk niet mocht aanvaarden als iets vanzelfsprekends, maar dat ik er iets voor terug moest geven. Rustig lag ik hierover na te denken, terwijl buiten de vogels floten, en nog voor ik opstond, was ik het met mezelf eens geworden, dat ik er recht op had tot mijn dertigste jaar voor wetenschap en kunst te leven, maar mij daarna moest wijden aan rechtstreeks dienen der mensheid.'

Aanvankelijk had hij geen duidelijke voorstelling van zijn toekomstige taak. Door toevallige omstandigheden koos hij – kort voor zijn dertigste jaar – de roeping van zendingsarts in Gabon, de noordelijke provincie van de Franse Kongo. Om zich op deze werkzaamheid voor te bereiden begon een periode van ongelooflijke ijver: de sleutel tot de verbijstering die hij altijd heeft verwekt door de gestage, bijna niet menselijk meer te achten doorzetting van zijn wil, van zijn plan. Hij moest verbeteren vechten tegen de vermoeidheid. Zijn ambt als predikant behield hij, want preken lag hem na aan het hart. Ook bleef hij docent in de theologie, maar studeerde onderhand medicijnen. Voorts gaf hij orgelconcerten in Parijs en Barcelona en publiceerde het ene boek na het andere: in 1905 – 'Bach', in 1906 het enorme boek 'Leben Jesu-Forschung'; in 1908 'Bach' in het Duits.

Wat voor ieder mens een volledig leven zou hebben betekend, was voor Schweitzer slechts voorbereiding. Het jaar 1911 bracht het einde van deze overspanning, hij slaagde als arts en moest nu één jaar praktijk opdoen en een proefschrift leveren. Dat laatste was gauw klaar. Hetzelfde jaar diende hij in: 'Medische beschouwingen over veronderstelde geestesstoornissen bij Jezus.' Tezelfdertijd was hij echter ook heel ernstig bezet met de uitwerking van zijn Paulus-interpretatie, met de teksteditie van de werken van Bach (vijf delen) en met de voorbereiding van zijn vertrek naar Lambarene (voorjaar 1913).

Zijn werk in Lambarene is, zoals gezegd, geschiedenis geworden, grote en glorieuze geschiedenis zonder twijfel. We zullen daar niet bij stil staan.

WAARUIT heeft deze merkwaardige man de kracht geput om – zeker 50 jaar geleden – de onvoorstelbare moeilijkheden te overwinnen? Hij heeft menigmaal zijn levenshouding geanalyseerd en het is vooral in zijn memoires dat zulks is geschied. 'Twee ervaringen', zei hij in 1931, 'werpen een schaduw op mijn leven. De ene bestaat in het besef dat de wereld onverklaarbaar geheimzinnig is en vol van leed; de andere daarin dat ik in een tijd van geestelijk verval der mensheid geboren ben.'

Het menselijk leed heeft hij overvloedig om zich heen, maar vermoedelijk ook zelf ervaren – met intieme zelfbekentenissen is hij bepaald niet scheutig. Hoe reageert hij er echter op? Hij zegt, dat hem de wereld onverklaarbaar geheimzinnig voorkomt – en ik neem aan dat hij het leed geen functie toekent; zijn gehele activiteit voor het lenigen van de primitieve ellende in Lambarene is moeilijk te plaatsen

voor wie er een zin aan toe kent.

'Met de geest van de tijd ben ik geheel in tegen-spraak' zei hij. En hij bedoelde dat hem bezielde de wil tot denken, een eerbied voor het leven. Door denken wilde hij de mensen innerlijker en beter maken.

Tegenover de moderne mens – die volgens hem geen geestelijk zelfvertrouwen meer had – stelde hij zijn zekerheid van het nieuwe rationalisme, 'het vuur van het denken'. Centraal in zijn levenshouding stond de idee van eerbied voor het leven. Een verschil tussen hoger en lager, kostbaar en luttel leven geldt hierbij niet! Elke maatstaf achtte Schweitzer in dit opzicht subjectief.

Schweitzer gaf een voorbeeld: 'Ik ben blij met de nieuwe middelen tegen slaapziekte, welke mij in staat stellen leven te behouden, waar ik vroeger machteloos stond bij dit smartelijk ziekteproces. Telkens echter, als ik onder de microscoop de verwekker der slaapziekte voor me zie, kan ik toch niet nalaten er over te tobben, dat ik dit leven moet vernietigen om ander leven te redden. Ik koop van inboorlingen een jonge visarend die ze op een zandbank vingen, en red hem zo uit hun wrede handen. Nu moet ik echter beslissen, of ik hem wil laten verhongeren, dan wel dagelijks verscheidene visjes voor hem doden om hem in het leven te houden. Ik doe het laatste. Maar elke dag bezwaart het mij, dat op mijn verantwoording dit leven aan het andere wordt opgeofferd.'

Dit was wel een enorm probleem voor deze ongemene man. Maar het wil mij toch niet uit de gedachten dat hij in feite – in zijn gedachten-gang – zich schuldig maakte aan een verschrikkelijke hovaardij: de mens Schweitzer ordende de schepping... die kennelijk anders in elkaar zat dan hij vermoedde.

'Alle levende Godskennis', schreef Schweitzer, 'komt daaruit voort, dat wij Hem, als liefde-wil in onze harten ervaren'. Wel houden de grote vragen hem bezig, wat het kwaad in de wereld betekent; hoe in God, de oergrond van het Zijn, de Schepperswil en de Liefdewil één zijn; in welke verhouding het geestelijke en het stoffelijke leven tot elkander staan en op welke wijze ons bestaan vergankelijk en toch onvergankelijk is. Maar hij berust er in, af te moeten zien van een oplossing, hoe smartelijk het hem ook zij. Het leven was niet eenvoudig voor deze man. 'Slechts in heel zeldzame ogenblikken verheug ik mij in mijn bestaan.' 'Zorg, gebrek en verdriet zijn in mijn leven zo rijkelijk toegemeten, dat ik er onder bezweken zou zijn, als mijn zenuwen minder sterk geweest waren. Van mijn leven geniet ik zelf niet veel, niet eens de uren, die ik aan vrouw en kind zou willen wijden. Mijn haar begint te grijzen. Mijn lichaam begint de jaren en de zware inspanning die ik er van vergde, te bespeuren.'

Dit schreef hij in Lambarene op 7 maart 1931. Hij ging nog bijna 35 jaar door. 't Was een bijzondere man.

P. Spigt

Lezingen voor de radio

Zondag 3 okt. VARA 9.45 uur: G. Stuiveling: 'Uit humanistisch oogpunt'.

Zondag 10 okt. VARA 9.45 uur: L. P. G. Nelemans: 'Een menswaardig bestaan'.

Endt antwoordt Spigt, en Spigt Endt

Drs. Enno Endt, auteur van *'Herman Gorter-documentatie'*, schreef onderstaand 'weerwoord' voor de heer P. Spigt, recensent van Herman Gorter-documentatie' (*Mens en Wereld* van 10 juli 1965):

(a) Voor de aanwijzing van verschillende onvolkomenheden in mijn boek ben ik de heer Spigt natuurlijk even dankbaar als de voorwoordschrijvers van schoolboeken altijd al bij voorbaat zijn. Wel heb ik op de acht detailbezwaren die hij oppert in de vijfde en zesde passage van zijn bespreking telkens het een en ander te zeggen, maar dit zou de lezers van *Mens en Wereld*, voor zover zij geen exemplaar van het boek bij de hand hebben, slechts vervelen. Aan een ervan zal ik in het volgende refereren.

(b) Het principiële bezwaar dat de recensent in de zevende passage uitsprekt, geldt de wijze van samenstellen en toelichten. De documenten, zegt hij, volgen elkaar op één hoogte op, zonder enige onderscheiding in belangrijk of onbelangrijk. Dit is niet geheel waar. De herinneringen van derden zijn door middel van een andere, signatuur, de brieven van Gorter zelf door middel van een typografisch zeer kostbare punt in de marge vóór de signatuur onderscheiden. Maar dat zijn inderdaad geen in het oog lopende differentiaties; er zijn geen teksten in verschillende korps, of vet, of zelfs gekleurd gedrukt, er is niet ingesprongen of gekaderd, — hoewel de typograaf, wier voortreffelijkheid ook de recensent is opgevallen, stellig de duivelskunst volbracht zou hebben, ook met die middelen tot een aanvaardbaar resultaat te komen.

Maar de gelijksoortige presentatie van de veelsoortige teksten was opzet. Het releveren van sommige, het achteraf-houden van andere teksten zou immers het invoeren van een subjectieve factor, een *oordeel* over belangrijk of onbelangrijk betekenen. En daarvan heb ik mij, zo zorgvuldig als mij mogelijk was, onthouden: 'geen tussenkomst in welke vorm ook, die interpretatie zou betekenen' zegt de Verantwoording reeds in de eerste zin.

Daarbij komt nog iets anders. Het is mijn bedoeling geweest, de lezer te laten delen in de vreugden van het onderzoek, in de verrassing van het vinden en daarna situeren van telkens nieuwe uitingen. Bij het aanvankelijk doorlezen van een brief, een dagboek of artikel kan men de waarde van hetgeen men onder ogen krijgt nog niet ten volle bepalen. Dat komt pas, als men langzamerhand het grote geheel ziet groeien als een legkaart. De kans van mee-ontdekken krijgt de lezer van het boek juist door deze presentatie van de documenten. En daarom wordt hij ook niet op de inhoud van een tekst door andere gegevens voorbereid, dan die de eerste vinder ook kon weten (schrijver, geadresseerde, plaats en datum); het meest noodzakelijk commentaar komt *na* de tekst. Dat zal in veel gevallen een herlezen van die tekst vereisen. Maar dat is immers juist óók een der vreugden voor die lezer, die een boek als avontuur beleeft? Bij de bepaling van de oplaag is op weinigen gerekend; bij de opzet kon ik daarmee tevens *goede* lezers veronderstellen. Het boek geeft geen voer voor huisdieren, maar voedsel, dat wel reeds vergaard is door de boer, en door de winkelier, maar dat de lezer niet meer wordt aan huis gebracht.

Zo mag de recensent dus schrikken als hij leest in Gorters brief (1892/4) dat 'Mama' gestorven is. Als goede lezer kan hij dadelijk daarna bedenken, dat Gorter tot die tijd toe nooit zijn eigen moeder met dit woordje heeft genoemd,

en in het volgend briefje krijgt hij bovendien die eigen moeder reeds vermeld, levend en wel. 'Ik heb mij in het commentaar van waardeoordeel of beschouwingen onthouden' staat achterin (weer: achterin), in de Verantwoording, te lezen. 'Ik zweeg geheel op plaatsen waar de lezer zich met voorstellingsvermogen of geheugen zelf kan helpen. (...) Bij de vraag, hoeveel begrip de lezer toegeschreven wordt, is omschrijving van de grenzen niet wel doenlijk, daar elke tekst zijn eigen situatie meebrengt. Er is op leesvermogen en gezond verstand gerekend'. Ik kan mij zeer goed voorstellen, dat de recensent de grenzen niet naar wens getrokken vond. Zij zijn evenwel van geval tot geval bewust bepaald, met als dubbele opzet: terughouding van de commentator, zelfwerkzaamheid van de lezer.

(c) De recensent verlangt tenslotte uitspraak 'over de gevolgen' (het vervolgen) van deze bronnenpublicatie. Hij vindt het even vanzelfsprekend dat hij daarover iets te horen krijgt, ook in geval daar niets over te zeggen valt, als ik het niet-vermelden sprekend voor zich zelf vind: wanneer een volgend deel beraamd werd of in voorbereiding was, zou dat natuurlijk zijn vermeld.) Het aanduiden van de velerlei belletselen, die er zijn, behoorde naar mijn smaak in dit boek helemaal niet thuis.

Misschien dat inderdaad onzekerheid, maar dan over de waarde van mijn eigen woorden,

mij te zuinig maakte. Maar ik dacht steeds: er wordt zó veel te veel gebabbeld en gebrabbeld over literatuur en literatoren. Naar aanleiding van de recensies zijn er elders weer woorden te schrijven. Laat in dit boek zo veel als mogelijk het woord aan Gorter en zijn tijdgenoten. Zij spreken niet onduidelijk voor wie oren om te horen heeft.

Enno Endt

¹⁾ Voor scholing in het *multa paucis* kan ik wel niet professor Stuiveling, maar dan toch dr. J. D. Meerwaldt dankbaar zijn.

De heer Endt reageert met drie punten op mijn recensie: hij bedankt voor de gesignaleerde 'Schönheitsfehler', verdedigt zijn methode van tekstuitgave en zegt dat hij over de uitgave van de rest van de Gorterdokumenten ook nu nog niets wil zeggen. Van a en c nemen we akte. Met betrekking tot het tweede punt sticht de heer Endt verwarring. Ik heb in mijn recensie mijn voorkeur voor een onderscheidende documenteneditie beleden. Grofgezegd: visueel duidelijke sortering in documenten van Gorter zelf, documenten over Gorter, en subjectieve impressies over Gorter. Het is kinderachtig om over 'kleuren' en over 'duivelskunsten' van de typograaf te praten. De heer Endt kan het oneens met mij zijn en hij is dit ook blijkbaar, al haalt hij wel subjectief waarderen en objectief onderscheiden door elkaar. Maar dat is allemaal best. Wat ik als bezwaar heb geuit is de inconsequentie bij de toepassing van de door hem gehuldigde methode. Op gewichtige momenten heeft de heer Endt zijn terughouding niet bewaard. Op dat punt trof ik in het bovenstaande geen toelichting aan. Ook dat is best. Het 'weinig, maar dan goed' kan zelfs Meerwaldt iemand niet leren.

P. Spigt

Pater Adolfs wijst nieuwe wegen aan zijn kerk

'De Nieuwe Linie' bewijst, dat een aantal rooms-katholieken oprecht streeft naar innerlijke vernieuwing van hun kerk. Verleden jaar verscheen van pater Adolfs: *'De Kerk is Anders'*, *) een opvallend goed boek, dat op indrukwekkende wijze getuigt van een 'neo-Modernisme', dat zich in bepaalde r.-k.-kringen baanbreekt. Onder het pausschap van Pius X werd het modernisme onderdrukt (1910). De problemen (bijbelkritiek, wijsbegeerte, geloof en wetenschap), die het modernisme — parallel met de moderne richting binnen het protestantisme — niet uit de weg ging 'zijn enkel naar de achtergrond gedrongen en komen nu met des te groter hevigheid — en thans ook onontwikkeld — terug' (p. 42).

Het 'neo-modernisme' van pater Adolfs betreft niet slechts theologie en wijsbegeerte, maar ook de kerkelijke moraal. Zonder omwegen behandelt hij de eenzijdige aandacht, die de seksuele moraal in de biechtpraktijk ontvangt: 'In de eerste plaats gaat het erom, abnormale schuldgevoelens en neurotische gewetensangsten weg te nemen, maar nog belangrijker is het, de morele fixatie op het terrein van het seksuele te overwinnen' (p. 94).

Het netelige probleem van de geboorteregeling ziet pater Adolfs als volgt: 'Het is mijn overtuiging, dat een kwestie als de geboorteregeling uit de sfeer van de kerkelijke wetgeving gehaald moet worden' (p. 113). 'Onder leiding van deze wetenschappers (bedoeld zijn: artsen, pchychiaters en sociologen) kunnen volwassen christenen veel beter zelf beoordelen, of geboorteregeling in gegeven omstandigheden noodzakelijk is of niet' (p. 111).

Bij zijn behandeling van de inwendige problemen der r.-k. kerk uit hij een krachtige kritiek

op het kerkelijke legalisme. 'Het legalisme is blind voor het feit, dat de mens zelf een licht is, een 'lumen naturale', dat schijnt in deze wereld en daarin zichzelf begrijpt... Dat licht-dat-de-mens-is heeft niet ineens alle normen duidelijk doen oplichten, het is een lange evolutieve ontwikkeling geweest' (p. 96). Na zijn diepgaande en opbouwende kritiek inzake inwendige problemen van zijn kerk, behandelt pater Adolfs in het tweede deel van zijn boek de uitwendige vraagstukken: het contact met de andersdenkenden, met name protestanten en communisten. Jammer genoeg bleef een uiteenzetting met het (atheïstische) humanisme achterwege.

Wat het oecumenische contact met de protestanten betreft wil hij, dat 'de schaapsstal-theologie' wordt opgeruimd en dat de idee wordt losgelaten 'dat de eenheid uiteindelijk zou bestaan in een "terugkeer" van de reformatie tot de katholieke kerk in haar huidige gestalte' (p. 129).

Bij zijn bespreking van het communisme neemt pater Adolfs dezelfde kritisch-waarderende houding aan als prof. dr. W. Banning, de bekende hervormde theoloog-socioloog. Royaal erkent hij het tekortschieten van het christendom ten aanzien van de stoffelijke en geestelijke nood van het negentiende-eeuwse industrie-proletariaat. 'De christenen kunnen het communisme met de duivel identificeren, maar als die duivel nu eens opproepen is door het falen van het christendom?' (p. 143).

Pater Adolfs, lid van de Augustijner orde (waartoe Luther ook behoort heeft...!), is thans

(Vervolg op pag. 5)

De Bergsma's effenden het pad voor anderen

IK BEN op bezoek geweest bij de Bergsma's: het oorspronkelijk Nederlandse echtpaar dat al elf jaar in Caledonia woont, in de Canadese provincie Ontario. Ernest Bergsma en zijn vrouw Cornelia kwamen vorig jaar 'in het nieuws' omdat zij, bij de behandeling van hun verzoek Canadees staatsburger te worden, geweigerd hadden de officieel voorgeschreven eed 'So help me God' af te leggen. Zij geloven niet in het bestaan van een al-besturend opperwezen, dus voelden zij het afleggen van die eed als een onaanvaardbare onoprechtheid.

De Bergsma's zijn ongecompliceerde, rechtuitdenkende mensen die – toen zij op 18 september 1964 voor de County Judge ('kantonrechter') Wilfred Leach hun aanvraag moesten toelichten – geen moment hebben gedacht 'in het nieuws' te komen. Op de vraag van Leach 'Do you believe in God?' antwoordden zij naar hun diepste overtuiging met 'No'. Toen Leach verder vroeg, waarom zij niet in God geloofden, zei Bergsma dat dit een zaak was die alleen hem, zijn vrouw en zijn kinderen aanging. Deze vrijmoedige en moedige verklaring was voor Leach aanleiding de naturalisatie-aanvraag van de Bergsma's af te wijzen omdat deze 'not of good character' zouden zijn.

Via de plaatselijke pers bereikte de weigering van de Bergsma's, te zweren bij de hun onbekende God, de 'grote' pers en daardoor ook ons land. De Bergsma's zijn er nog verbaasd over, dat zij 'wereldnieuws' werden. Dat heeft hun veel spannende dagen en slapeloze nachten gekost. Achteraf zijn zij verheugd dat zij in hun principiële houding hebben volhard, omdat zij het pad voor anderen hebben geëgaliseerd. Het Ontario Court of Appeal – de Hoge Raad voor Ontario – heeft namelijk in tweede instantie beslist dat zij wel Canadees staatsburger kunnen worden. Rechter Colin Gibson verklaarde, na deze opzienbarende uitspraak, aan een verslaggever van de Toronto Daily Star, dat 'lack of religious belief alone not a ground is upon which a citizenship court should decide against an application for citizenship' ('... dat het ontbreken van een godsdienstig geloof alleen geen basis is waarop een rechtbank de afwijzing op de aanvraag tot het verkrijgen van het staatsburgerschap kan gronden'). John Nicholson, de Canadese minister voor 'Citizenship and immigration' – letterlijk: staatsburgerschap en immigratie – had overigens al in het Canadese

parlement verklaard, dat als het Court of Appeal de aanvraag weer zou afwijzen, hij een amendement op de wet voor het staatsburgerschap zou indienen. Dit zou dan dienen om principieel ongodsdienstigen in de plaats van tot de eed tot de gelofte van trouw toe te laten. 'Ik wist niet', schreef Nicholson aan de Bergsma's, 'dat het wettelijke voorschrift, de eed af te leggen, voor sommige immigranten zulke verstrekkende gevolgen kon hebben'.

Ernest Bergsma is van oorsprong Groninger, maar een groot deel van zijn jeugd bracht hij in Overschie door. Zijn vrouw Cornelia komt uit Rotterdam. Ze hebben vier kinderen: drie jongens en een meisje. Het jongste kind Ronny is in Caledonia geboren. Bergsma werkt als lasser bij de Stelco, de grootste staalfabrikerende en -verwerkende industrie van Canada. Om niet dag en nacht de rokerige atmosfeer van de Stelco te moeten inademen kocht hij elf jaar geleden een huis in Caledonia: met de auto twintig minuten van de grote industriestad Hamilton. Doordat de Bergsma's dit voorjaar hun woning voordelig konden verkopen waren zij in staat, een lang levend ideaal te verwezenlijken: in de wijde velden buiten Caledonia kochten zij een boerderij met 100 acres (rond 40 ha) weide en bos eromheen. Niet om er hun brood te verdienen – de Stelco is een goede werkgever vooral voor geschoolde arbeidskrachten – maar 'just for fun' (louter voor ons genoegen) zoals Bergsma mij zei.

Hun overtuiging, dat er geen opperwezen is dat de kosmos bestuurt, spruit meer voort uit eenvoudige, kernachtige overwegingen dan uit intellectuele twijfel. Tot voor kort hadden zij van humanisme of Humanistisch Verbond nooit gehoord. Vooral dankzij de activiteit van de Humanist Fellowship of Montreal (Quebec) is dat anders geworden: onze vrienden in Montreal toonden niet alleen duidelijk hun sympathie met de principiële houding van de Bergsma's, zij stuurden ook brochures. De Toronto Humanist Association liet zich eveneens niet onbetuigd: zij protesteerde bij minister Nicholson over Leach's weigering, de Bergsma's het Canadese staatsburgerschap toe te kennen.

'Hoe hebben de collega's, de burens en de kinderen op school gereageerd op al die verhalen in de kranten?' 'Geweldig fijn', antwoordde Bergsma, 'bij de Stelco kwamen veel collega's me vertellen, dat

Ernest en Cornelia
Bergsma

zij net zo dachten over het bestaan van God en over het afleggen van de eed als ik. De burens leefden allemaal sympatiserend mee hoe het zou aflopen. En op school? De onderwijzer uit de klas van mijn zoon Ernest liet de jongens en meisjes een opstel schrijven over het onderwerp 'Time to come on your rights'. Geweldig! We hebben meer dan honderd brieven gekregen, van arbeiders tot intellectuelen toe. Predikanten schreven ons, respect te hebben voor onze houding. Er waren maar twee nare brieven bij; in een stond zelfs dat we maar 'moesten opdonderen naar Rusland of China'. De meeste steun hebben we gehad van de jurist dr. William D. Howe, die voor de New Democratic Party lid is van het parlement. Als hij niet van het begin af voor ons in de bres had gestaan, hadden we een advocaat moeten nemen om onze zaak te behartigen. En dat had dan veel geld gekost!

Wat de Bergsma's wensen? Volgens hun overtuiging te leven, op eerlijke wijze hun brood te verdienen en hun boerderij ('just for fun', maar ook voor hun kinderen) tot bloei te brengen. En misschien lid te worden van de Toronto Humanist Association. Daar wonen zij het dichtste bij: Toronto is maar 90 mijl (145 km) van Caledonia vandaan...

J. v. S.

(Vervolg van pag. 4)

prior van het Augustijner klooster te Eindhoven. Van zijn vitale en frisse aanpak is waarschijnlijk mede-oorzaak het feit, dat hij gedurende zes jaar in de Verenigde Staten heeft gestudeerd en gewerkt.

'De Kerk is Anders' valt te vergelijken met 'Honest to God' van de anglicaanse bisschop Robinson. Terwijl bisschop Robinson zich losmaakt van de traditionele christelijke godsvoorstelling, maakt prior Adolfs zich los van het autoritaire, reactionaire legalistische, dat de r.-k. kerk voor velen tot een steen des aanstoots maakt. Hoe fundamenteel hij ook in zijn kritiek is, nergens ontgaat deze kritiek in vijandigheid. Zijn kritiek is waarlijk *loyale* kritiek. Evenals Erasmus wil pater Adolfs de r.-k. kerk weer waarlijk 'katholiek' maken, naar alle zijden open en levende uit de inspiratie van het

oorspronkelijke christendom, waarin de geest vrij kon waaien.

Wie wil weten, wat thans in 'neo-modernistische' r.-k. kringen leeft, leze dit boek. Hopelijk zal het in de r.-k. wereld de aandacht en de waardering ontvangen, die het in alle opzichten verdient. Deze weldadige geest van vernieuwing en opbouwende kritiek vond in paus Johannes XXIII een hoge beschermer en motor. Iedere dag wordt het helaas duidelijker, dat paus Paulus VI géén patroon is van hen, die de r.-k. kerk willen 'ont-middeleeuwsen'. Op 20 januari sprak hij tijdens een algemene audiëntie de volgende veelzeggende woorden: 'Het christendom is een heilige waarheid en het is ons niet gegeven, deze te veranderen, maar alleen, om deze te bevestigen en voor ons heil te aanvaarden.'

Op p. 122 constateert pater Adolfs, dat 'vele theologen, die *historisch-existentieel* te werk

willen gaan, krachtens opvoeding en traditie haast onmerkbaar terugvallen in een niet al te beste vorm van essentialistisch-dogmatisch denken.' Ik vermoed, dat deze uitspraak ook op paus Paulus van toepassing is. Hij wilde aanvankelijk de lijn van zijn voorganger voortzetten, doch 'haast onmerkbaar' viel hij terug in de gangbare conservatieve denktrant en handelwijze.

Hopelijk krijgen pater Adolfs en zijn geestverwanten o.m. in Nederland en de Verenigde Staten de kans, om hun heilzame ideeën uit te dragen en iets tot stand te brengen ten aanzien van de 'katholisering' van hun r.-k. kerk.

P. D. van Roijen

*) Robert Adolfs O.S.A.: 'De Kerk is Anders' – over de *wezenlijke* opgaven van het christendom. Een Ambo-boek, Utrecht 1964, 168 pagina's.

Een gesprek tussen Oost en West

KAN DAT: een gesprek tussen Oost en West? Twintig jaar geleden zag het er wel naar uit. De bevrijding was gekomen, dank zij de inspanning van alle bondgenoten. Ook die van Rusland. Hetzelfde Rusland, dat in '39 tot een akkoord met Hitler kwam, of een ander? Wie maakte zich daar toen druk over? De Russen hadden hier goodwill door hun aandeel in het eindresultaat. Menigeen was bereid tot een juist begrip te komen van wat er zich sinds 1917 voor en achter de Oeral afgespeeld had. Meewerken aan het tot stand komen van 'een vruchtbare gedachtenwisseling tussen West- en Oost-Europa' (Fritz Lieb 'Russland unterwegs') leek een goede zaak.

Maar dat duurde niet lang. De koude oorlog bekoelde die geestdrift. Banning kon terecht in zijn voorwoord tot zijn poging tot objectieve voorlichting ('Het communisme als politiek-sociale wereldreligie' 1951) spreken van 'tegen de stroom oproeien'. Het tij was verlopen. Wat zich achter het inmiddels neergelaten ijzeren gordijn voltrok, bleef ons vreemd. Tendentieuze berichten en vermoedens gaven een verwrongen beeld van de werkelijkheid. Wantrouwen en angst hadden de erkentelijkheid verdrongen. Slechts enkelen, door anderen voor gevaarlijke naïevelingen gehouden – b.v. de Quakers – bleven zoeken naar mogelijkheden van contact. Na Stalins dood, toen het langzaam duidelijk werd, dat er daarginds iets veranderde – wat bij andere naïevelingen de hoop op een radicale ommekeer wekte – werd de roep om zakelijke voorlichting en contact luider. Een boek als 'Der Sowjet-Mensch' van Klaus Mehnert (1958, Ned. vert. 'De Russen') ging er in. Geen wonder, het streven naar objectiviteit was er duidelijk merkbaar. Culturele contacten via wetenschappelijke congressen en uitwisseling van kunstenaars werden mogelijk en waren vruchtbaar.

Zullen gesprekken over de levensbeschouwelijke achtergronden van zo uiteenlopende maatschappijvormen mogelijk worden? De wenselijkheid ervan staat wel vast. Het boek van A. J. Koejemans * geeft de lezers gelegenheid na te denken over de mogelijkheid.

DE SCHRIJVER is van 1920 tot 1955 lid geweest van de communistische partij en enige jaren later toegetreden tot de doopsgezinde gemeente te Amsterdam. Men zou aan de geschiktheid van een 'afvallige' om voor een gesprek te pleiten kunnen twijfelen. Echter er is geen spoor van wrok tegen het oude milieu – waarin hij o.a. als hoofdredacteur van 'De Waarheid' belangrijk en voor hemzelf zinvol werk verrichtte – in zijn boek te vinden.

Men kan ook de vraag stellen of dit gefingeerde gesprek tussen een christen en een Russische communist iets kan betekenen voor ons humanisten. Ik meen, dat dit inderdaad het geval is, want wij vinden hier waardevolle opmerkingen, welke soms de Rus, soms de tegenpartij in de mond worden gelegd, opmerkingen, die ook voor een mogelijk gesprek tussen humanisten en communisten van belang zijn. Ik noem er enkele van.

Voorop staat, dat bij geen van de twee partijen de gedachte mag voorzitten of zelfs maar meespreken, dat de ander overtuigd moet worden van de onjuistheid zijner opvattingen. Dat zou zinledig zijn, getuigen van een grenzeloze zelfoverschatting en van gebrek aan respect voor de ander juist in dat opzicht, waarin hij anders is. Het gaat er immers allereerst om de ander te begrijpen, zich (voor zover mogelijk) te verplaatsen in zijn levenssituatie om hem van daar-

uit te zien zoals hij is en niet, zoals te doen gebruikelijk is, te beoordelen naar het etiket, dat hij draagt. Of moet ik zeggen naar de voorstelling, die 'men' aan dit etiket verbindt.

Belangrijk is ook, dat de gesprekspartners de gelegenheid krijgen elkaar als mensen te leren kennen. Dat maakt de kans, dat karikaturale voorstellingen niet zó gemakkelijk het gesprek vruchteloos maken, groter.

Van het grootste belang is de waarschuwing er op verdacht te zijn, dat dezelfde woorden in de mond van de één een heel andere betekenis kunnen hebben dan in die van de ander. Te veel klampt ieder (ook emotioneel) zich vast aan de eigen vertrouwde betekenis van het woord. Wat daar het gevolg van kan zijn, blijkt duidelijk uit de bladzijden gevuld met de discussie over 'vrijheid'. Wij zijn gewoon schampere opmerkingen te maken, als het gaat over de vrijheid in de Sowjetrepublieken. De communisten daarginds hebben slechts hoon over voor het vrij zijn van het Westen.

Het gedeelte in Koejemans boek rondom dit onderwerp, waarin gewetensvrijheid en afwezigheid van economische dwang tegenover elkaar komen te staan, brengt ons niet veel verder. Het zal in de praktijk wel bijzonder moeilijk zijn het beter te doen en het heeft wat voor, dat de schrijver het zich niet te gemakkelijk gemaakt heeft. Toch meen ik, dat hier iets meer had moeten gebeuren en wel ten eerste: er op wijzen, dat het volstreekte voorrang geven aan een van deze twee tegengestelden – een fout, waaraan beide partijen zich schuldig maken – wel ongelukken moet veroorzaken en ten tweede: doen uitkomen dat het woord vrijheid niet dubbelzinnig maar veelzinnig is. Onderscheid maken tussen de veelheid van betekenissen, die er meer of minder bewust in worden meegeacht is allereerst nodig. Dan opent zich althans de mogelijkheid te weten waarover gepraat wordt. Daarnaar heb ik in dit boek tevergeefs gezocht.

Zo dient men b.v. in zulk een gesprek uit elkaar

te houden vrije meningsuiting, de vrije mogelijkheid zich een eigen mening te vormen, politieke vrijheid – welke vrije verkiezingen vraagt – alle drie aspecten, die slechts goed functioneren binnen het besef mede verantwoordelijk te zijn voor het welzijn (pas op, weer zo'n woord, waarmee men zonder voorafgaande omlijning vele kanten uit kan) van het geheel en daarnaast: economische vrijheid in de hiervoor al omschreven zin van afwezigheid van economische dwang, en wat men sociale vrijheid zou kunnen noemen, d.w.z. een vorm van samenleven, die de persoonlijke activiteit en het verantwoordelijkheidsbesef mogelijk maakt en aanmoedigt (onder hetzelfde voorbehoud). Verder zal men zich duidelijk moeten maken, hoe deze betekenissen samenhangen en dat het vrijwel onmogelijk is ze van elkaar los te maken om een ervan ten koste van de anderen te verabsoluteren.

Deze opmerkingen naar aanleiding van 'Jezus in Magnitogorsk' mogen duidelijk maken, dat wat de auteur zegt over 'een dialoog tussen bijbels geloof en communisme' de belangstellende lezer van Mens en Wereld als vanzelf brengt op het terrein, waar hij zich thuis zou voelen: het gesprek tussen humanisten en communisten. Over de uitvoerbaarheid van zulk een plan is hiermee nog niets gezegd. Die wordt bepaald door het vertrouwen, dat de deelnemers er in stellen, de verwachtingen – vooral niet te hoog gespannen – die zij koesteren en de bereidheid de discussie voorlopig te beperken tot het levensbeschouwelijke gebied en dus brandende politieke kwesties te vermijden.

Intussen blijf ik de auteur van dit boek dankbaar voor de erin vervatte aansporing de mogelijkheid van deze vorm van vreedzame coëxistentie onder de ogen te zien.

Pr.

* 'Jezus in Magnitogorsk', een bijdrage tot de dialoog tussen bijbels geloof en communisme. Moussault's Uitgeverij Amsterdam, 1964.

Avonturen met kinderen

Mijn melkboer, sinds vier weken vader, zei: 'Voor mij is zo'n kind één groot wonder, wat dat betreft voel ik me miljonair!' Een toch niet zo simpele uitspraak voor een hardwerkend man, die meer bezig is met aardse dingen als melk, boter, kaas en eieren dan met vraagstukken over de plaats van de mens in deze wereld.

Voor wie veel en dagelijks met kinderen omgaat is het geen loze frase, dat een kind een wonder is: het wonder van een mens in wording. Leven met een kind heeft iets in zich van een wonderlijk en avontuurlijk bestaan en de begeleiding op weg naar volwassenheid is voorwaar geen eenvoudige taak en zaak. Ook mijn melkboer zal dit mettertijd wel moeten ervaren.

Vorige maand beleefden duizenden kinderen de opwindende eerste officiële schooldag; een groepje moeders, wie het huilen vaak ook nader dan het lachen staat, is dan op een kluitje bijeen voor de klasdeur. Haar kinderen, aarzelend tussen nieuwsgierigheid en vrees, doen

of op de meest wrede wijze het afscheid vergezeld gaan van de woorden: 'ga jij nou maar weg', of ze klampen zich aan moeders jas vast en bekijken de nieuwe juf vol afkeer en afgrijzen. Maar er is ook de grote groep die gewoon 'nou, dag' zegt en de klas binnen stapt. Zij hebben de beslissing reeds rustig verwerkt en gaan zich schikken in het onvermijdelijke.

Zelf heb ik altijd het grootste respect voor de 'juffrouw van de eerste klas', het lijkt haast wel of haar lot (en daarmee het wel en wee van de klas aan haar zorgen toevertrouwd!) al bepaald wordt in die eerste uren tot de pauze.

De eerste schooldag van dit jaar, op de school waar ik werk, was hoopgevend, zo zag ik in de pauze. Want toen reeds lagen op elke bank kleurige papiertjes, waarop met moeizame letters de kindertjes geschreven hadden. 'hier is vader', met daarbij het portret van vader, zelf getekend volgens het patroon van de harkjes-handen en harkjes-voeten en het grote bolle hoofd.

D. R.-E.

IK denk er ZO over

Een aanvulling

Naar aanleiding van de mededeling onder 'Kritisch Allerlei' in Mens en Wereld van 4 september, betreffende de jonge Zuid-Afrikaan James J. Ravell (29 jaar), die geen paspoort krijgt om in Nederland te gaan studeren, zou ik graag enkele opmerkingen willen maken.

In de eerste plaats: Ravell is geen neger, maar een kleurling, al maakt dat voor zijn positie in Zuid-Afrika geen verschil. Verder heeft hij niet het boek van Russell 'Why I am not a Christian' vertaald, maar de gelijknamige lezing van Bertrand Russell, die in het boek als eerste stuk is opgenomen. Deze vertaling (Waarom Ek geen Christen is nie) is, tezamen met de Engelse tekst, als brochure uitgegeven door de 'Rationalistische Vereniging van Zuid-Afrika' waarvan Ravell een actief lid is. Het is natuurlijk niet onmogelijk dat deze vertaling een factor is geweest bij de door de Zuid-Afrikaanse regering ten aanzien van Ravell genomen beslissing, omdat de invoer van Russell's werken in Zuid-Afrika verboden is en strafbaar (maar toevallig het drukken niet!). Het is echter ook zeer goed mogelijk dat men doodgewoon (!) het opklimmen van iemand van een aan de regering onwelgevallige huidskleur tot een hogere status wil belemmeren, wat in Zuid-Afrika meer schijnt voor te komen, getuige een artikel van de musicus Willem van Warmelo, die 23 jaar in Zuid-Afrika heeft gewoond, in het bijvoegsel van 'Het Parool' van 21 augustus.

Na de opgetogen brief, die Ravell mij schreef om zijn waarschijnlijke komst naar Nederland aan te kondigen, kan ik levendig met hem meevoelen, hoe groot zijn teleurstelling moet zijn over de hem aangedane behandeling. De vertaling van Russell is reeds lang uitverkocht. Ik heb indertijd getracht, via het thans verdwenen weekblad 'Bevrijdend Denken' er hier belangstelling voor te wekken, jammer genoeg met slechts weinig resultaat.

J. Gerh. Rausch

Atoomwapens... voor of tegen

Enige tijd geleden hoorde ik in Den Haag een inleider op een HV-huissamenkomst betogen, dat hij weloverwogen koos vóór de atoombewapening, omdat een atomair machtsevenwicht tussen Oost en West de vrije westelijke wereld behoedt voor een communistisch-totalitaire overheersing. Ook werd de goede gezindheid van de pacifisten weer eens in twijfel getrokken. Dat vind ik unfair en kinderachtig, al heb ik ook mijn bezwaren tegen hen. Genialer mensen dan de inleider en ik (Einstein, Oppenheimer) die aan het totstand komen van het atoomwapen hebben meegewerkt, hebben hun pacifisme duidelijk uitgesproken. Als wij de pacifisten crypto-communisten noemen, dan troosten zij zich (even onjuist) met het denkbeeld dat de anderen crypto-fascisten zijn. Laten wij een intelligenter benadering van de medemens betrachten! Pacifisten zijn veelal agressief omdat zij een miskende minderheid blijven. Waarom laten wij de communicatie met hen verbroken? Praten wij niet met pacifisten omdat wij 'ergens' bang zijn voor hun gedeeltelijk gelijkhebben? Ik vind hun anti-bomdemonstraties zinloos met betrekking tot hun doelstelling: afschaffing van atoombommen. Die wapens hebben we uitgevonden en we kunnen ze niet afschaffen, net zomin als de elektriciteit.

Antibom-demonstraties acht ik wel zinvol voor de geestelijke volksgezondheid (gewetensvorming voor de meerderheid, afreageren van frustratie voor de pacifisten zelf) en voor zover de democratische vrije meningsuiting erdoor gedemonstreerd wordt. Burgemeesters die demonstraties verbieden, verdienen een herscholing in democratie en mensenkennis.

Maar om terug te komen op onze inleider in Den Haag: een pleidooi vóór atoomwapens door een 'humanistische' intellectueel gehouden in 1965 gaat mij te ver! Had hij erbij gezegd: ik kies voor die wapens uit vrees voor de Chinese communisten-horden, maar ik doe het met een loodzwaar schuld-

gevoel... dan tot daaraantoe. Had deze humanist het schuldgevoel overwonnen, schuld is immers een 'verouderd christelijk' begrip? Voor mij en nog andere humanisten is er een (groeïende) spanning tussen onze primitieve drang naar zelfbehoud enerzijds en de wetenschap anderzijds dat de mensheid in evolutie en als geheel en in de toekomst belangrijker is dan het knusse vrije wereldje van het volgevreten West-Europa en Amerika. Wat een belachelijke indruk moet ons dogmatisch gepreek over 'democratische vrijheden en culturele verworvenheden' maken op Aziaten en Afrikanen die moeten leven met honger en ziekte. Het lijkt wel op het prediken over het gelukkige hiernamaals voor geboeide negers op een slavenmarkt. Deze mensen wachten alleen op bevrijding van de ellende, niet op fraaie leuzen die de status quo verheerlijken.

Van een humanist mag in 1965 verwacht worden, dat hij eindelijk eens een gedifferentieerder boodschap weet te brengen. Er is een bepaald soort humanisme dat niet minder 'bourgeois' en gezapig is dan een bepaald soort christendom waar progressieve christenen zich gelukkig van distantiëren, zonodig aan ontworstelen. Het is onze taak niet uit politieke overwegingen vóór of tegen de atoombom te kiezen of propaganda te maken. Het is onze taak de medemens(en) te helpen naar het inzicht waar en hoe de eigen verantwoordelijkheden in het leven liggen. Verantwoordelijkheden die straks heel anders kunnen liggen dan gisteren en vandaag. Humanisme dat zich vereenzelvigd met exclusief westelijke (of oostelijke) cultuurwaarden, acht ik onderontwikkeld omdat het niet over de grenzen van ons eigen-groepsbelang heenreikt. Onbevooroordeeld openstaan voor het andere, het nieuwe, het onverdraaglijke desnoods, dat is de opdracht voor de intellectueel die de ontplooiing van de hele mensheid wil helpen bevorderen.

Als we menen behalve onze politieke vrijheid ook nog de menselijke waardigheid te redden met mensonwaardige vernietigingswerktuigen, dan bereiden we een totalitair nihilisme voor, ondanks onze goedwillendheid. Hitler begon ook als cultuurverdediger. Van de onpraktische pacifisten weet ik zeker, dat ze kiezen voor één mensheid, dat ze onvoorwaardelijk aan de kant van het leven staan.

Ons wordt niet gevraagd onze tijd en energie te verspillen in de keuze voor of tegen de bom, er wordt alleen gewacht op een mondiaal humanisme.

H. R. O. Snijder

Joegoslavië: land, volk en cultuur

Het is nu alweer een tien jaar geleden, dat het voortreffelijke boek van dr. T. Eekman (lector in de Servo-Kroatische taal- en letterkunde aan de gemeentelijke universiteit van Amsterdam) verscheen onder de titel 'Joegoslavië, opstandig stiefkind van Europa'. (Terrareeks van Boom, Meppel). Het was het eerste boek in het Nederlands, dat een helder overzicht gaf van Joegoslavië's geschiedenis, cultuur, politiek en economie.

Het nieuwe boek van dr. A. L. Constandse 'Joegoslavië', verschenen in de prachtige serie 'Land, volk, cultuur' van uitgeverij 'Het Wereldvenster' te Baarn, heeft eenzelfde opzet, maar is toch weer van een geheel eigen karakter. Beide boeken zijn onmisbaar voor wie zich een beeld wil vormen van de ontwikkeling van het land van Tito. Constandse, die al eerder een biografie van Tito het licht deed zien, schrijft met veel liefde en kennis van zaken over dit land, dat hij op vele reizen goed heeft leren kennen. Terecht zegt hij aan het slot: 'Geen andere Europese collectiviteit heeft zoveel leed aanvaard en zoveel doodsverachting getoond om de nationale vrijheid te behouden of te heroveren, zelfs wanneer deze voorgoed verloren scheen...' Niet alleen over historische monumenten, oude cultuur en folklore, maar ook over het moderne Joegoslavië (industrialisatie, emancipatie van de vrouw, opvoeding) vindt de lezer vele bijzonderheden. Graag aanbevolen!

P. Kr.

leven sverz ekering ng op index benad ering basis

Aurora

Zend mij vrijblijvend alle inlichtingen
over uw Index-Benaderingspolis.

NAAM:

ADRES:

WOONPL:

(In open envelop, gefrankeerd met 7 cts
postzegel, zenden aan:
N.V. Levensverzekering Maatschappij
AURORA, Stadhouderskade 1a, A'dam).

Beroepenalbum 1965

Men moet respect hebben voor het mierengeduld van een man als Ernst M. Schlattmann, die 'De beroepen-almanak (1965)' van Elseviers Weekblad heeft samengesteld. Hij catalogiseerde niet minder dan 1700 verschillende beroepen - hand op 't hart: we wisten niet dat 't er zoveel waren - beschreef ze alle, verzamelde gegevens over de opleiding die voor hen nodig is en gaf ook nog aan welke onderwijsinstellingen voor ieder beroep apart aanbeveling verdient.

Dit is de tweede beroepen-almanak, die Schlattmann redigeerde; de eerste verscheen in 1964 en beschreef 'maar' 1600 beroepen. Elsevier maakte er dit jaar een 428 pagina's dik boek, groot formaat, van. Omdat het op krantepapier is gedrukt en 'paperbacked' - ons nieuwste nederlandse woord - kost de almanak maar f 5.95. Zeer aanbevolen voor allen, die jonge mensen moeten helpen een beroep te kiezen, waarvoor zij geschikt... lijken.

v. S.

JAARLIJKS MELDEN ZICH DUIZENDEN NIEUWE LEDEN

bij de

VERENIGING VOOR FACULTATIEVE CREMATIE

Indien U meer over het onderwerp CREMATIE wilt weten vraag dan het gratis boekje "Waarom Crematie" aan ons hoofdkantoor:
Riouwstraat 186 - Den Haag - telefoon 070-55 47 97

Abonneert u op de Humanistische Documentatie Dienst

Versijnt 11 keer per jaar en bevat de belangrijke gebeurtenissen van en publicaties over alle humanistische organisaties in Nederland.
Uitgave: Humanistisch Centrum Mens en Wereld
Administratie Centraal Bureau,
Oudegracht 152,
Utrecht.

Abonnementsprijs per jaar f 3,-.
Giro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht.

ANNONCES

Met een warm hart, een goed verstand en veel werkelijkheidszin, hoopt alleenst., levendige, sport. j. vr., 41 j., tot een **gelukkig huw.** te komen. Welke beschaafde heer tussen 36-51 j. schrijft mij eens? Kinderen van harte welkom.
Brieven onder nr. M.W. 202 aan het bureau v/d blad.

Wie wil v. 28 okt. t. 4 nov. p. trein n. Parijs? Onderwijzer (1.72 m) **zoekt reisgeno(o)t(e)**, tot 27 j. met belangst. v. musea.
Brieven onder nr. M.W. 200 a/h bureau v/d blad.

Eenv. dame, 50 jr. z.d. liefh. klass. muz., natuur, **zoekt vriendschap** met besch. heer, liefst in bez. van rijbewijs.
Brieven onder nr. M.W. 201 a/h bureau v/d blad.

KENNISMAKING

Dame, 63 jaar, financieel onafhankelijk, natuurliefhebster met artistieke aanleg en belangstelling voor muziek, zoekt kennismaking met attente heer (60 tot 70 jaar) van goede huize, met gevoel voor humor en een dosis levensvreugde.
Brieven onder nr. M.W. 203 aan het bureau van dit blad.

Het Humanisme in de Moderne Wereld

Zojuist verschenen een brochure van de gehouden inleidingen op het 16e congres van het Humanistisch Verbond.

De sprekers waren:

Prof. Dr. J. P. Mazure over
Het Humanisme tegenover de sociaal-culturele situatie in de wereld.

Dr. H. Bongers over
De verwarring en onzekerheid van onze tijd.

Deze brochure wordt ingeleid door Prof. Dr. J. P. van Praag.
Prijs f 0,85

Te bestellen bij Centraal Bureau, postbus 114, Utrecht.
Postbus 114, Utrecht - Giro 30.49.60.

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

voor wetenschap en cultuur,
wil een blad zijn voor de verdieping van de
humanistische overtuiging

In het september nummer o.a.

M. Marcenaro-Huygens: Ontmenselijking van de muziek.

H. J. Roethof: Europa, de wereld, het humanisme.

Libbe van der Wal: Aan de wieg van de humanistiek.

P. Krug: Dialoog tussen Oost en West.

Abonnementsprijs:

f 9,50 per jaar (voor donateurs en de contribuanten van Socrates en voor studenten f 8.— per jaar).

Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

**HUMANISTISCHE STICHTING
SOCRATES**

Postbus 114, Utrecht

Giro 58 22 93

Het compromis

Samengesteld door:

Mr. R. van den Bergh, Prof. A. Bomhoff M.S.C.,
Prof. Dr. J. de Graaf, Dr. G. P. Hoefnagels, Mevr. C.
J. Ooms-Vinckers, Drs. J. G. van der Ploeg, Dr. S. J.
Ridderbos, Mr. H. B. J. Waslander.

(Uitgave N.G.C. nr. 30).

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht, met op het strookje de vermelding: N.G.C. nr. 30.

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H. Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins.

Abonnementsprijs f 15,- per jaar (6 nummers). Losse nummers f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de uitgever **N. KLUWER-DEVENTER**.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiekring voor **huwelijkscontacten** opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels insluiten.